

Skuteczność nauczania przedsiębiorczości w szkołach średnich

Szkoła średnia jest środowiskiem, które w znacznym stopniu odpowiedzialne jest za dostarczanie podstawowej wiedzy o rozwijającej się w Polsce gospodarce rynkowej oraz za kształtowanie przedsiębiorczych postaw młodzieży. W odpowiedzi na tę potrzebę w 2002 roku do programu nauczania polskich szkół ponadgimnazjalnych wprowadzono nowy przedmiot – podstawy przedsiębiorczości. W 2006 r. zespół Katedry Edukacji i Rozwoju Kadr Akademii Ekonomicznej w Poznaniu przeprowadził badania, których celem było zdiagnozowanie stanu i uwarunkowań realizacji podstaw przedsiębiorczości w szkołach średnich w Wielkopolsce. Przeprowadzone badanie miało w zasadzie charakter pełny, tzn. objęło wszystkie szkoły ponadgimnazjalne z terenu województwa, w sumie 290 organizacji. Do każdej szkoły wysłano ankietę skierowaną do nauczycieli podstaw przedsiębiorczości. Ostatecznie otrzymano 141 poprawnie wypełnionych kwestionariuszy ankiet. W badaniach próbowano odzwierciedlić rzeczywisty stan w zakresie nauczania podstaw przedsiębiorczości oraz skonfrontować go ze wstępnymi założeniami i celami, jakie przyświecały władzom podejmującym decyzję o wprowadzeniu tego przedmiotu do szkół średnich i jakie zostały zapisane w jego podstawie programowej. W prezentowanym artykule posłużono się niewielkim wycinkiem badań ankietowych, dotyczącym odpowiedzi na pytanie: jak nauczyciele podstaw przedsiębiorczości oceniają skuteczność nauczania tego przedmiotu w szkołach średnich.

Przedsiębiorczość jako cel edukacji

Pomijając wszelkie spory i rozstrzygnięcia dotyczące sposobów definiowania przedsiębiorczości, można przyjąć, że pojawia się ona na styku dwóch zjawisk: obecności i aktywności osób, które zdolne są do przekroczenia utartych wzorców działania oraz występowania szans i możliwości osiągnięcia korzyści ekonomicznych, które nie są powszechnie dostrzegane¹. W naszym kraju przedsiębiorczość nie jest pojęciem

---

¹ Por. A. Koźmiński, *Zarządzanie w warunkach niepewności*, PWN, Warszawa 2005, s. 163.

jednoznacznie kojarzącym się pozytywnie i dlatego jako cel zabiegów edukacyjnych powinna zostać wyraźnie określona. Przedsiębiorczość może bowiem czasami przyjmować postać zachowań egoistycznych, ukierunkowanych i podporządkowanych osiągnięciu założonego celu za wszelką cenę, nawet kosztem innych ludzi, przy wykorzystaniu wszelkich dostępnych środków. W Polsce przedsiębiorczość bywa czasami kojarzona z obrotnością i cwaniactwem, wykorzystywaniem nie zawsze etycznych metod osiągania celu. Jednocześnie jednak przedsiębiorczość kojarzy się także z podejmowaniem działań celowych, służących dobru wspólnemu, przy wykorzystaniu pomysłowości i inteligencji, ale przestrzeganiu przyjętych norm etycznych. Z kolei przeciwieństwem obu postaw może być unikanie działania, co z jednej strony nie grozi niewłaściwym działaniem, ale z drugiej strony nie prowadzi także do żadnego pozytywnego skutku. Przykładowo, można sobie wyobrazić zarówno osoby, które w obliczu zagrożenia czy wystąpienia określonych problemów z różnych powodów pozostaną bierne – nie podejmą działań z braku wiedzy, z obawy przed niewłaściwym działaniem, z obojętności itd., jak i osoby będące ich przeciwieństwem, które niezależnie od posiadanej wiedzy i środków, podejmą działanie, z samej potrzeby działania. Głównym motywem takiego postępowania będzie chęć albo odniesienia korzyści, albo samego działania, pomimo braku wiedzy na temat możliwych skutków. Pomiędzy tymi skrajnymi postawami lokuje się zachowania przedsiębiorcze, to znaczy aktywność, ale rozważna, będąca efektem analizy celów i środków, skalkulowania ryzyka i podjęcia go w celu osiągnięcia celu. Można to przedstawić w postaci pewnego kontinuum, gdzie postawa przedsiębiorcza lokuje się pomiędzy biernością a egoizmem (por. rysunek 1)

Rysunek 1. Kontinuum postaw

Postawa przedsiębiorcza	Postawa przedsiębiorcza	Postawa egoistyczna
-------------------------	-------------------------	---------------------

Źródło: opracowanie własne

Postawę przedsiębiorczą określić też można w zależności i od wzajemnej relacji pomiędzy dwoma wymiarami opisującymi zachowanie człowieka i jego motyw: aktywność, działanie, inicjatywa oraz krytycyzm w sposobie doboru środków realizacji celu (por. rysunek 2).

Rysunek 2. Przedsiębiorczość jako zależność pomiędzy aktywnością a krytycyzmem wyboru środków działania

		Aktywność podmiotu	
		Wysoka	Niska
Krytycyzm doboru środków	Wysoki	Osoba przedsiębiorcza	Osoba przesadnie ostrożna
	Niski	Cwaniactwo, wykorzystywanie okazji	Osoba bierna i bezradna

Źródło: opracowanie własne

Przy takim zdefiniowaniu przedsiębiorczości na plan pierwszy wysuwają się następujące zachowania:

- zorientowanie na cel, działanie celowe,
- aktywność, inicjatywa, poszukiwanie,
- konsekwencja w działaniu, wytrwałość, umiejętność podporządkowania działań wytyczonemu celowi, odporność na stres,
- pomysłowość, elastyczność w zdobywaniu i wykorzystywaniu różnych środków.

Wydaje się, że najbardziej celowe byłoby definiowanie przedsiębiorczości jako postawy człowieka zorientowanej na dostrzeganie i wykorzystywanie szans, przy wykorzystaniu posiadanej wiedzy, której towarzyszyć musi otwartość na zmiany i innowacyjność. Powyższy sposób definiowania przedsiębiorczości skutkuje konkluzją, że dla przejawiania się postawy przedsiębiorczej potrzebna jest określona wiedza, umiejętności oraz motywacja. Oznacza to, że przedsiębiorczości można się uczyć. Jeśli przedsiębiorczość ma prowadzić do uzyskania lepszych efektów działania musi bazować na wiedzy, natomiast efekty tego działania będą zależeć od umiejętności i motywacji zdobywania i wykorzystania odpowiedniej wiedzy. Postawa taka jest bardzo użyteczna, a nawet w pewnym sensie niezbędna, dla wszystkich członków społeczeństwa, nawet tych, którzy nie mają żadnych związków z biznesem. Dlatego przedsiębiorczość może stanowić przedmiot oddziaływań edukacyjnych, innymi słowy, można i należy jej nauczać w szkole.

Cele nauczania podstaw przedsiębiorczości

Program przedmiotu podstawy przedsiębiorczości zawiera cztery zasadnicze cele kształcenia:

- rozumienie podstawowych zjawisk i mechanizmów gospodarczych;
- zdolność do kształtowania własnych poglądów i ocen na temat najważniejszych zmian w polskiej gospodarce;
- zdolność do aktywnego i świadomego kształtowania własnej kariery zawodowej oraz skutecznego poszukiwania pracy zapewniającej satysfakcję materialną i moralną;
- nabycie zachowań przedsiębiorczych i uwzględniających wymogi etyki zawodowej.

Diagnostując stan realizacji tych celów w szkołach średnich przyjęto następujące podejście. Po pierwsze, postawiono nauczycielom prowadzącym lekcje z podstaw przedsiębiorczości otwarte pytanie – jaki jest ich zdaniem najważniejszy cel nauczania tego przedmiotu. Uzyskane odpowiedzi starano się przyporządkować do jednego z czterech celów zawartych w obowiązującym programie. Rezultat tych zabiegów prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Cel nauczania podstaw przedsiębiorczości wskazywany przez nauczycieli jako najważniejszy

Cel	Ogólny % wskazań
Aktywnie kształtować własną karierę zawodową i skutecznie poszukiwać pracy.	52,5
Zrozumieć zjawiska i mechanizmy gospodarcze.	26,2
Nabyć zachowania przedsiębiorcze uwzględniające wymogi etyki.	14,9
Ukształtować własne poglądy i oceny zmian w polskiej gospodarce.	1,4
Inne	5,0

Źródło: opracowanie własne

Dla ponad połowy nauczycieli najważniejszym celem lekcji z podstaw przedsiębiorczości jest przygotowanie uczniów do aktywnego kształtowania własnej kariery zawodowej oraz skutecznego poszukiwania pracy. Świadczy to o ich bardzo realistycznym i praktycznym podejściu.

W innym pytaniu respondenci zostali poproszeni o wybór dwóch najważniejszych celów spośród czterech, które odzwierciedlały oficjalne zapisy z programu przedmiotu. Generalnie uzyskane wyniki potwierdziły dominującą rangę celu – aktywnie kształtować własną karierę zawodową i skutecznie poszukiwać pracy oraz najmniejsze znaczenie przypisywane celowi – ukształtować własne poglądy i oceny zmian w polskiej gospodarce. Również ranga pozostałych dwóch celów została oceniona w sposób zbliżony (por. tabela 2).

Tabela 2. Rangi przypisane celom przedmiotu Podstawy przedsiębiorczości przez nauczycieli

Cel	Liczba wskazań na 1 i 2 miejscu	Wskazane na 1 miejscu	Brak wskazań
Aktywnie kształtować własną karierę zawodową i skutecznie poszukiwać pracy.	189	70	19
Nabyć zachowania przedsiębiorcze uwzględniające wymogi etyki.	103	32	67
Zrozumieć zjawiska i mechanizmy gospodarcze.	102	32	68
Ukształtować własne poglądy i oceny zmian w polskiej gospodarce.	22	5	121

Źródło: opracowanie własne

Skuteczność nauczania podstaw przedsiębiorczości w oczach nauczycieli

Zasadniczym elementem prowadzonych badań była ocena osiągnięć uczniów w zakresie zakładanych celów nauczania podstaw przedsiębiorczości. Nauczyciele oceniali osiągnięcia uczniów w 14 sprecyzowanych zakresach, stosując skalę: bardzo dobry, dobry, przeciętny, słaby. Przedstawione do oceny zakresy odzwierciedlały umiejętności, których nabywanie i doskonalenie zostało wpisane do oficjalnego programu nauczania podstaw przedsiębiorczości, jako cele szczegółowe (operacyjne).

Tabela 3. Osiągnięcia uczniów w zakresie różnych umiejętności w ocenie nauczycieli

Umiejętności uczniów	Stopień opanowania umiejętności (w %)			
	Słaby	Przeciętny	Dobry	Bardzo dobry
Znajomość zjawisk i mechanizmów gospodarczych	4,3	27,7	61	5,7
Umiejętność oceny treści tekstów o problematyce ekonomicznej	8,5	56	31,9	1,4
Odczytywanie i interpretacja danych z rocznika statystycznego	14,9	39	36,9	8,5
Wykonywanie obliczeń kosztów, przychodów i zysków, wypełnianie PIT	14,9	46,1	33,3	4,3
Zrozumienie roli pracy i inwestycji w kapitał ludzki w gospodarce	2,8	24,8	55,3	14,9
Planowanie własnej ścieżki zawodowej i przygotowanie do ubiegania się o pracę	4,3	15,6	51,8	27,7

Znajomość funkcjonowania Giełdy, wskaźników giełdowych	24,8	46,1	26,2	1,4
Umiejętność zarządzania, w tym inwestowania własnych pieniędzy	15,6	36,2	42,6	2,8
Znajomość form prawnych, źródeł finansowania i warunków uruchomienia działalności gospodarczej	8,5	29,1	50,4	9,9
Posługiwanie się substytutami pieniądza: czekiem, kartą bankomatową	5,7	18,4	53,9	19,1
Przestrzeganie zasad etyki zawodowej	5	26,2	56,7	7,8
Znajomość mierników gospodarczych w skali makro	17,7	44	33,3	2,1
Znajomość wpływu zjawisk makroekonomicznych na gospodarkę	14,9	44,7	36,2	1,4
Ocena korzyści, kosztów szans i zagrożeń międzynarodowej współpracy gospodarczej	13,5	41,1	38,3	2,8

Źródło: opracowanie własne

Ogólnie stwierdzić można, że osiągnięcia uczniów zostały ocenione przez nauczycieli w sposób umiarkowany. Przewagę ocen dobrych i bardzo dobrych uzyskało 6 z 14 ocenianych zakresów, podczas gdy 8 uzyskało przewagę ocen łącznie przeciętnych i słabych. Jak można było przypuszczać, wystąpiła tendencja centralna, przejawiająca się tym, że ocen skrajnie pozytywnych lub negatywnych było mniej niż środkowych. Najwięcej ocen bardzo dobrych uzyskała umiejętność planowania własnej ścieżki zawodowej i przygotowanie do ubiegania się o pracę (27,7%), posługiwanie się substytutami pieniądza: czekiem, kartą bankową (19,1%) oraz zrozumienie roli pracy i inwestycji w kapitał ludzki w gospodarce (14,9%). Wśród umiejętności, które uzyskały najwięcej ocen słabych znajdują się: znajomość funkcjonowania giełdy i wskaźników giełdowych (24,8%), znajomość mierników gospodarczych w skali makro (17,7%) oraz umiejętność zarządzania, w tym inwestowania własnych pieniędzy (15,6%).

Analizując dokładniej ocenę poszczególnych umiejętności uczniów podkreślić należy, że najwyżej zostały ocenione te, które są związane z realizacją tych ogólnych celów nauczania, które nauczyciele uznali za najważniejsze. Może to wskazywać na znaczną racjonalizację działań nauczycieli w zakresie realizacji zajęć z podstaw przedsiębiorczości. Analiza ocen pozytywnych wskazuje na wysoką rangę praktycznych umiejętności przy jednocześnie wysokich standardach etycznych młodzieży. Przestrzeganie zasad etyki zawodowej za dobre uznało 56,7%, a za przeciętne – 26,2% nauczycieli. Wśród umiejętności z przewagą ocen pozytywnych znalazły się także znajomość zjawisk i mechanizmów

gospodarczych oraz znajomość form prawnych, źródeł finansowania i warunków uruchomienia działalności gospodarczej, czyli związane z realizacją celu w hierarchii nauczycieli uznanego za drugi według ważności.

Przeciętnie ocenione przez nauczycieli umiejętności obejmują także umiejętności praktyczne: odczytywanie i interpretacja danych z rocznika, wykonywanie obliczeń kosztów, przychodów, zysków, wypełnianie PIT. Zostały one ocenione jako przeciętne lub dobre przez zdecydowaną większość nauczycieli, a blisko 15% nauczycieli oceniło je jako słabe. Biorąc pod uwagę, że są to umiejętności bardzo istotne z punktu widzenia postawy przedsiębiorczej, fakt ten należy odnotować jako wymagający szczególnej refleksji.

Nauczyciele zostali także zapytani o to, co ich zdaniem ma największy wpływ na skuteczność nauczania podstaw przedsiębiorczości. Każdy mógł zaznaczyć dowolną liczbę czynników. Spośród 11 wymienionych czynników, najczęściej wskazywaną determinantą była dostępność rozmaitych pomocy i materiałów dydaktycznych (71,6%). Na kolejnych miejscach znalazły się: zainteresowanie uczniów tematyką lekcji (68,1%), postawa i zaangażowanie nauczycieli (58,9%), motywacja i nakład pracy ucznia (55,3%), wymiar godzinowy przedmiotu (52,5%). Można przypuszczać, że ranga pozostałych czynników jest mniejsza, ponieważ zostały one uwzględnione przez mniej niż połowę badanych. Interesujące wnioski wynikają z uwzględnienia stopnia awansu zawodowego uczestniczących w badaniu nauczycieli. W przypadku większości czynników determinujących skuteczność nauczania podstaw przedsiębiorczości mieli oni podobne poglądy. Jednak stopień awansu zawodowego różnicował opinię nauczycieli na temat wpływu znaczenia zainteresowania uczniów, lokalizacji przedmiotu w planie nauczania oraz roli współpracy i wymiany doświadczeń pomiędzy nauczycielami. Nauczyciele dyplomowani większą uwagę niż pozostali przypisywali znaczeniu właśnie tego ostatniego czynnika oraz zainteresowaniu uczniów, natomiast marginalizowali wpływ lokalizacji przedmiotu w planie nauczania.

Istotny wpływ na stosunek do nauczania okazał się mieć sposób uzyskania kwalifikacji do nauczania podstaw przedsiębiorczości. O ile opinie w sprawie czynników wpływających na skuteczność nauczania wśród tych, którzy ukończyli studia ekonomiczne lub nauczycielskie albo studia podyplomowe były zbliżone, o tyle w niektórych przypadkach pojawiła się odrębność opinii tych nauczycieli, którzy ukończyli jedynie kurs. Zdecydowanie większe znaczenie przypisywali oni nakładowi pracy nauczyciela, a zdecydowanie mniejsze niż pozostali godzinowemu wymiarowi przedmiotu. Może to wskazywać na niższą efektywność tej formy przygotowania nauczycieli do nauczania podstaw przedsiębiorczości.

Dla zbadania stosunku nauczycieli do nauczania przedmiotu istotne znaczenie miało także poznanie, czy nauczyciele odczuwają satysfakcję z osiągniętych wyników. Nauczyciele zostali zapytani o to, czy w relacji do nakładów własnej pracy wyniki osiągnięte przez uczniów są satysfakcjonujące? Uzyskany obraz nie jest całkiem jednoznaczny. Co prawda odpowiedzi pozytywnych i „raczej tak” – jest zdecydowana większość (74,5%), jednak odpowiedzi jednoznacznie pozytywnych (15,6%) jest mniej niż odpowiedzi „raczej nie” (24,1%). Zakładając niskie prawdopodobieństwo całkowitego zanegowania przez nauczycieli efektywności swojej pracy, można powyższy rozkład odpowiedzi traktować jako wskazujący pewne oznaki frustracji nauczycieli (por. tabela 4).

Tabela 4. Satysfakcja nauczycieli z ocen uzyskiwanych przez uczniów z punktu widzenia nakładu pracy nauczyciela

Poziom satysfakcji	Ogółem
Pełna satysfakcja	15,6
Częściowa satysfakcja	58,9
Częściowy brak satysfakcji	24,1
Brak satysfakcji	1,4

Źródło: opracowanie własne

Podsumowanie

W zakresie celów i wyników kształcenia, przyjęta metodyka badania pozwoliła dostrzec, że nauczyciele zdecydowanie faworyzują jeden z czterech zasadniczych celów kształcenia: *aktywnie kształtować własną karierę zawodową i skutecznie poszukiwać pracy*. Zdecydowanie najmniejszą rangę respondenci przypisują *kształtowaniu własnych poglądów i ocen zmian w polskiej gospodarce*. Analiza celów, a w szczególności osiągnięć uczniów wskazywać może pośrednio na to, że nauczyciele pomijają, czy też umniejszają znaczenie zagadnień wymagających dużej wiedzy ekonomicznej (np. znajomość funkcjonowania giełdy, znajomość mierników gospodarczych, wpływu zjawisk makroekonomicznych na gospodarkę), natomiast nadają większe znaczenie czynnościom o charakterze praktycznym. Przy czym zwraca uwagę fakt, że są to zwykle czynności o niskim stopniu skomplikowania i trudności treści, będących podstawą ich nauczania. Czynności te zwykle prowadzą albo do jednoznacznych i łatwo sprawdzalnych wyników (np. posługiwanie się substytutem pieniądza), albo do wyników charakteryzujących się dużym stopniem ogólności, możliwością

indywidualnego podejścia do rozwiązania problemu, które w większości przypadków, niezależnie od kształtu ostatecznych rozwiązań, mogą być uznane za poprawne (np. planowanie ścieżki zawodowej i przygotowanie do ubiegania się o pracę). Nauczenie tych czynności nie wymaga dostarczenia trudnej i skomplikowanej wiedzy. Większe trudności mają uczniowie z opanowaniem umiejętności, wymagających znajomości szczegółowych zagadnień ekonomicznych, których nieznajomość może doprowadzić do niewłaściwych wyników (np. wykonanie obliczeń kosztów, przychodów i zysków, wypełnianie PIT, umiejętność zarządzania, w tym inwestowania własnych pieniędzy). Na tym tle pojawia się dość oczywista refleksja, że bardzo duże znaczenie dla skuteczności procesu kształcenia w zakresie podstaw przedsiębiorczości ma dobre przygotowanie merytoryczne nauczycieli. Przeciętne i słabe osiągnięcia uczniów w zakresie wiedzy i umiejętności o charakterze szczegółowym, mogą świadczyć o lukach w kompetencjach merytorycznych nauczycieli i niskiej efektywności krótkich form przygotowania nauczycieli do nauczania Podstaw przedsiębiorczości. Z przeprowadzonych badań wynika bowiem, że 61% nauczycieli niezbędne kwalifikacje w tym zakresie zdobyło dzięki ukończeniu studiów podyplomowych.

Abstract

High school is mostly responsible for delivery of basic knowledge on economy and shaping entrepreneurial attitudes of young people. Therefore, since 2002 Polish curriculum of high schools has been enriched by a new course: 'foundations of entrepreneurship'. In 2006 Poznan University of Economics carried out a research on the state and conditions of conducting the course in 290 schools. The article presents how – according to results of the research – effectiveness of the new course is perceived by teachers.

Nota o Autorce

Autorka jest doktorem habilitowanym nauk ekonomicznych, profesorem Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, gdzie sprawuje funkcję kierownika Katedry Edukacji i Rozwoju Kadr. Od wielu lat zajmuje się przygotowaniem pedagogicznym nauczycieli przedmiotów ekonomicznych dla szkół średnich. Prowadzi też działalność naukową i dydaktyczną w zakresie zarządzania zasobami ludzkimi, a zwłaszcza problematyki projektowania i realizacji szkoleń.